

Z. LIUBARSKIENĖ

DOROVĖS IR RELIGINIŲ VAIZDINIŲ RYSIO ATSIRADIMAS

Teorinė dorovės ir religinių vaizdinių ryšio pirmykštėje visuomenėje analizė apima dorovės kilmės nušvietimą, šio reiškinio lyginimą su religinių vaizdinių kilme ir dorovės bei religijos persipynimo būdų aprašymą. Šias problemas vaisingai sprendžia ir Tarybų Lietuvos mokslininkai, nagrinėjantys dorovės ir religijos santykį pirmykštėje visuomenėje.

Pirmenybė čia teikiama dorovės kilmės problemai. Nuo jos suformulavimo ir sprendimo priklauso visų kitų nagrinėjamų klausimų tyrimai, kurie čia tarsi išplaukia iš jos. Matyt, tuo ir galima paaiškinti didelį dėmesį dorovės kilmei.

Vieną iš požiūrių rodo apibendrinimas, pateiktas J. Ažubalio: 1940—1965 metų lietuviškoje literatūroje vyravo nuomonė, jog moralė yra objektyvus socialinis reiškinys, atsiradęs kartu su visuomene¹. Šios požiūros daug kas laikosi ir dabar. Tai patvirtina ir 1978 m. leidinys „Ateizmo žodynas“. Susiformavusi žmonių visuomenė, pagal šią nuomonę, turėjo susiformavusią dorovę. Betgi tokiu atveju apeinamas dorovės formavimosi visuomenėje momentas. Pati dorovės genezės problema praktiškai tuomet nebeiškyla arba ji smarkiai nuskurdinama.

Šio požiūrio šalininkai, matyt, stengiasi įrodyti dorovės nepriklausomumą nuo religijos, manydami, kad dorovė atsirado anksčiau už religiją. Jeigu taip, vadinasi, priešingai teologiniam aiškinimui, dorovė nėra religijos pagimdyta.

Pati tezė apie dorovės pirmumą (laiko požiūriu) prieš religiją lietuviškoje ateistinėje literatūroje atsirado dar ikitarybiniais metais. Kaip įtikinamai savo darbuose parodė J. Barzdaitis, jau XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje Lietuvos ateistai didelį dėmesį skyrė santykių tarp moralės ir religijos evoliucijai. Tikėtai XIX a. pabaigos—XX a. pradžios ateistai nesuprato, jog visuomeninė būtis yra kaip tik tas objektyvus pagrindas, iš kurio išaugo dorovė, o tarybinio laikotarpio Lietuvos ateis-

---

¹ Žr.: Ажубалис Ю. Проблема происхождения религии и ее социальной роли (из истории атеистической мысли Литвы 1940—1965 гг.). Автореферат диссертации канд. филос. наук.—В., 1969, с. 11.

tai (V. Murauskas, I. Zaksas, A. Gaidys ir kt.) moralės keitimosi priešasčių ieškojo visuomenės ekonominėje struktūroje. Ši koncepcinė schema nėra visai originalus lietuviškosios ateistinės minties teorinis palikimas. Ji greičiausiai yra perimta iš garsaus anglų etnografo E. Teiloro, kuris „Pirmykštėje kultūroje“ akcentuoja du dalykus: pirma, dorovė, nors ir neišbaigtu pavidalu, bet pirmykštėje visuomenėje egzistuoja; antra, dorovės ir religijos tarpusavio ryšys (animizmo forma) pirmykštėje visuomenėje vos tik prasideda. Įtakos, be abejo, turėjo ir ši G. Plechanovo mintis, jog „pirmosiose visuomeninio vystymosi pakopose dorovė egzistuoja visiškai nepriklausomai nuo tikėjimo į antgamtinės būtybes“². Ši mintis buvo perkelta į tarybinę ateistinę literatūrą³ ir darė tam tikrą poveikį religijotyros tradicijų formavimuisi Tarybų Lietuvoje. Lietuviškoje tarybinėje ateistinėje literatūroje vienas pirmųjų mėginimų teoriškai spręsti dorovės problemą priklauso V. Murauskui. Jo nuomone, „jau labai ankstyvoje žmonių visuomenės vystymosi stadijoje atsirado būtinybė bendromis taisyklėmis pagrįsti dažnai pasikartojančius gamybos, paskirstymo ir vartojimo aktus. Šie paprasti, nesudėtingi veiksmai, atliekami iš įpročio, tapdavo taisyklėmis, papročiais. Kaupiantis gamybiniam patyrimui, žmonių visuomeninė veikla tapdavo vis sudėtingesnė, o tai, savo ruožtu, darė vis sudėtingesnes žmonių elgesio taisykles“⁴. Vėliau klausimą panašiai aiškino ir kiti respublikos filosofai. Iš visko matyti, kad tai buvo ne vieno ar kito autoriaus individuali nuomonė, o gana paplitusi teorinė nuostata. Deja, tenka pripažinti, kad visa tai ir tebėra tik teorinė nuostata, nes specialių dorovės genezės tyrimų mūsų literatūroje nėra. Išimtimi galima laikyti J. Galvydžio monografiją „Žmogaus ir pirmykštės visuomenės kilmė ir raida“. J. Galvydis čia atkreipia dėmesį į tai, kad stabilios dorovės normos kaip abstrakčios kategorijos galėjusios atsirasti tikrai žymiai vėlesniais pirmykštės visuomenės išsivystymo etapais. Be to, ilgainiui pirmykščių žmonių sąmonė ir tokia jos forma, kurią mes vadiname dorove, buvo veikiamą plintančios religijos, nors dorovės pradmenys atsirado dar iki religijos atsiradimo. Dorovė ir religija susipynė ir susijungė. Galų gale religija ėmė viešpatauti žmonių sąmonei, tuo pačiu ir dorovei. Susidarė iliuzija, kad religija yra dorovės įkūrėja⁵.

Tai bendra, gana išvystyta dorovės genezės koncepcija, kurioje paliečiama ir dorovės ryšio su religija kilmė. Dorovė atsirado pirmykštės visuomenės laikais, žymiai anksčiau nei religija. Vėliau atsiradęs dorovės ryšys su religija pasireiškia tuo, jog religiniai vaizdiniai sankcionuoja pradines dorovines normas, suteikdami joms totalinį charakterį.

»

² Плеханов Г. В. Избранные философские произведения.— М., 1957, т. 3, с. 102.

³ Tuo nesunku įsitikinti iš D. Ugrinovičiaus darbų, pavyzdžiui, „Apie religijos specifiką“ (1961), „Religijos kritikos filosofinės problemos“ (1965).

⁴ Murauskas V. Moralė ir religija.— V., 1959, p. 5—6.

⁵ Žr.: Galvydis J. Žmogaus ir pirmykštės visuomenės kilmė ir raida.— V., 1972, p. 327—328.

Tokia koncepcija ilgą laiką vyravo mūsų respublikos ateistinėje literatūroje. Joje išreikšta teorinė nuostata buvo priimama kaip savaime suprantamas dalykas. Todėl specialūs dorovės kilmės tyrimai nebuvo būtini, o tai neišvengiamai nuskurdino dorovės ir religijos santykio sumpratą⁶.

Naujas požiūris į dorovės kilmę išreikštas E. Meškauskos, Č. Kalendos, D. Kapačiauskienės ir kitų filosofų darbuose. Kadangi pirmą kartą visuomenėje individų ir kolektyvo interesai sutapo, nebuvo reikalo pagrįsti žmonių bendravimo normas, kurias sąlygojo papročiai⁷. Žmonių veiklos pobūdis pirmiausia priklauso nuo visuomenės gamybinių jėgų išsivystymo. Pirmą kartą visuomenėje ši priklausomybė yra tiesioginė. Dėl silpno gamybinių jėgų išsivystymo žmonių veikla buvo nukreipta tik į „naudingą“ darbą. Individo materialinių poreikių patenkinimas yra tiesiog priklausomas nuo jo dalyvavimo kolektyviniame darbe. Visuomeninės elgesio normos buvo nukreiptos į individą kaip į genties narį. Žmogiškoji esmė nustatoma pagal individo gentinę priklausomybę. Dėl to dorovės šiomis sąlygomis neįmanoma atskirti nuo papročių. Papročiais visuomenė nustato individo elgesio atitikimą jo genties normoms. Papročiai reguliuoja visą žmogaus gyvenimo sritį⁸. Tai buvo tik dorovės formavimosi priešistorė. Dorovės kilmė nuo visuomenės ištakų nukeliama į palyginti vėlesnį jos raidos laikotarpį. Moralės, kaip santykinai savarankiško visuomeninio reiškimo, istorinės prielaidos atsirado tik ankstyvuojau klasinės visuomenės formavimosi laikotarpiu. Individo, kaip atskiro gamybos ir vartojimo subjekto, atsiradimas, socialiniame bendravime pradėjęs reikštis susvetimėjimas apsunkino žmonių elgesio reguliavimą. Dėl to moralė ėmė išsiskirti iš papročių visumos ir formuotis kaip specifinė žmonių dvasinio gyvenimo sritis⁹.

Šios dvi koncepcijos nėra griežtai alternatyvios viena kitai, nes pirmoji turėjo tikslą ateistiškai pagrįsti moralės pirmumą ir autonomiškumą prieš religiją, o antroji kaip socialinė filosofija šį klausimą sprendė grynai teoriškai. Vienu atveju moralė kaip socialinis reiškinys nagrinėjama genetiškai, kitu — traktuojama kaip jau esantis reiškinys. Kaip tik tai ir neleidžia nuspręsti, kuri iš šių teorijų „panašesnė“. Abi koncepcijos turi konkrečius tyrimo tikslus ir abi gali pasirodyti pažeidžiamos, jeigu nesiskaitysim su nurodytomis aplinkybėmis.

Antai, antroji koncepcija, pripažįstanti dorovės kilmę tik klasinėje visuomenėje ir teigianti, jog religiniai vaizdiniai jau egzistavę pirmą kartą visuomenėje, dorovės ir religijos atsiradimo pirmenybę suteikia re-

⁶ Žr.: *Ažubalis J.* Religijos kilmės ir jos socialinio vaidmens problema (Iš Lietuvos ateistinės minties istorijos 1940—1965 m.). Filosofijos mokslų kandidato disertacija.— V., 1969, p. 189.

⁷ Žr.: *Meškauskas E.* Marksistinė mokslinės ideologijos koncepcija.— *Problemos*, 1978, Nr. 1, p. 15.

⁸ Žr.: *Kapačiauskienė D.* Moralumo kriterijaus problema ir metodologiniai jos mokslinio sprendimo pagrindai. Filosofijos mokslų kandidato disertacija.— V., 1976, p. 111—112.

⁹ Žr.: *Kalėda Č.* Socialinės moralės vaidmuo klasinėje visuomenėje. Filosofijos mokslų kandidato disertacija.— V., 1972, p. 143.

ligijai. Vadinas, išeitų, kad tik klasinės visuomenės moralė pateko religijos įtakon, o po to tarp jų atsirado sudėtingos, stabilios jungtys bei deriniai. Mano manymu, J. Karosas šią ankstyvąją klasinę moralę teisingai apibūdino kaip „ideologizuotą moralę“, kurios esminis požymis — „teorinis jos normų motyvavimas ir įrodinėjimas, o kartu ir jų nepastovumas“¹⁰. Čia neatsiribojama nuo minties, kad primityvia forma moralė jau egzistavusi ir pirmykštės visuomenės sąlygomis. Nors tai ne-reiškia, jog galima visiškai pritarti koncepcijai, nukeliančiai dorovės atsiradimą į žmogaus formavimosi laikus.

Tikriausiai čia reiktų atsižvelgti į tai, kad dorovė atsiranda ne kaip tam tikras vienalytis fenomenas, o kaip polistruktūrinis socialinis reiškinys. Vadinas, dorovės genezė — tai tuo pačiu ir jos struktūros tapšmas. Įvairūs jos struktūriniai elementai neatsirado iš karto gatavu pavidalu. Dėl to vargu ar įmanoma kalbėti apie dorovės kilmės konkretų laiką. Dorovės ir religijos ryšio pradžia yra ir pradžia tarpusavio ryšių ir susipynimų tarp atitinkamų dorovės struktūrinių elementų, kurių visuma parodo dorovės ir religijos santykį. Juk „pirmykščiame kolektyve visi žmogaus gyvenimo momentai normuojami sudėtingu elgesio taisyklių kompleksu, kuris pasireiškia tuo metu ir moraliniais reikalavimais ir religiniais nurodymais, estetinėmis normomis“¹¹.

Čia netenka prasmės klausimas dėl dorovės pirmumo religijos atžvilgiu (arba atvirkščiai). Pirminis — tiek dorovės, tiek ir religijos — momentas yra socialinių poelgių kompleksas, kuris sinkretine forma integruojamas į dar tebesančias tapšmo būsenoje dorovę ir religiją. Apie pirmykštės visuomeninės sąmonės sinkretizmą labai įtikinamai kalba V. Ščerdakovas¹². Mūsų respublikoje jau 1959 m. V. Murauskas yra nurodęs, kad religiniai vaizdiniai veikė pirmykščių žmonių moralę¹³. Niekuomet pirmykščio mąstymo sinkretizmo idėjos nėra neigęs ir A. Gaidys. Gimininės bendruomenės pasaulėžiūros sinkretizmo idėją savo darbuose vysto ir E. Gendrolis. Jis gina pažiūrą, jog „praktinės žinios, religiniai vaizdiniai, dorovės normos ir estetinės idėjos šios visuomenės pasaulėvaizdyje yra taip susipynę, kad negalima išskirti jų kaip savarankiškų sąmonės formų“¹⁴. Nuosekliai šią idėją savo darbuose gina ir B. Černienė. Pirmykščio žmogaus mąstymo ir dvasinio gyvenimo sinkretizmą marksistinės socialinės metodologijos rėmuose vienu ar kitu aspektu pripažįsta taip pat K. Stoškus, V. Lazutka, D. Kapačiauskienė ir kiti respublikos filosofai.

Tačiau pripažinę pirmykščio mąstymo ir apskritai pirmykštės visuomenės dvasinio gyvenimo sinkretizmą, turime pripažinti ir loginius pa-

¹⁰ Karosas J. Socializmas ir ideologija. — V., 1976, p. 107.

¹¹ Келле В. Ж., Ковальзон М. Я. Курс исторического материализма. — М., 1969, с. 327.

¹² Щердаков В. Н. Атеизм и нравственность. — Л., 1973, с. 13.

¹³ Žr.: Murauskas V. Moralė ir religija, p. 8.

¹⁴ Gendrolis E. Antgamtiskumas gimininės bendruomenės pasaulėžiūroje. — Problemos, 1981, Nr. 26, p. 35.

darinius, kurie iš to išplaukia. Būtent, jog sinkretizmas neleidžia mums kelti alternatyvaus klausimo, t. y. aiškintis, kas atsirado anksčiau — dorovė ar religiniai vaizdiniai? Be to, kyla klausimas, kaip pirmykštės visuomenės sinkretiškame dvasinio gyvenimo komplekse reiškiasi dorovės ir religijos pradmenų ryšys? Į šį klausimą atsakymą yra pateikę V. Murauskas, V. Lazutka, E. Gendrolis, J. Galvydis ir kiti. Papročiai, socialinio elgesio normos, atsiradę iš praktinių visuomenės gyvenimo poreikių, žmonių sąmonėje įgavo antgamtinę sankciją. Visi reiškiniai, kurie nebuvo teisingai suvokiami, bet turėjo didelę reikšmę pirmykščio žmogaus gyvenime, buvo aiškinami fantastiškai¹⁵.

Vadinasi, pagal šią koncepciją, dorovės ir religijos pradmenų ryšio galima ieškoti jau pirmykštėje visuomenėje šių socialinių reiškinių vystymosi sinkretine forma. Tos tolimos visuomenės žmonių sukurti religiniai vaizdiniai sankcionavo jų elgesio normas ir buvo susiję su tam tikru, nors ir iškreiptu, jų paaiškinimu. Ši koncepcija, mano manymu, kol kas geriausiai gali nušviesti dorovės ir religijos ryšio pirmykštėje visuomenėje problemą.

---

¹⁵ Žr.: Lazutka V. Отчуждение человеческих отношений в условиях классового общества и его отражение в религиозных представлениях.— В кн.: LTSR Aukšt. m-klų mokslo darbai. Filosofija. V., 1963, t. 3, p. 46.